

H. Szilágyi István – Fekete Balázs (szerk.): *Iustitia modellt áll* (Szent István Társulat, Budapest, 2011.)

A „jog és irodalom” irányzat egyik magyarországi meghonosítója, egyben a kötet társszerkesztője, H. Szilágyi István, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogbölcseleti Tanszékének docense a bevezetőben leszögezi, hogy interdiszciplináris kutatási területük „nem bővelkedik kiáltványokban”. Álláspontjuk szerint a jog a legtágabban értelmezett kultúra része, így annak minden területéhez, többek között az irodalomhoz is kapcsolódik. A szerzők pedig, bár különböző területekről – irodalomtudomány, jogtörténet, alkotmányjog, büntetőjog, kriminológia, jogbölcselet – érkeztek, abban bizonyára egyezsége jutottak, hogy „a jogban nem egy gépezetet látnak”, hanem annak klasszikus felfogását igyekeznek a jelenkorban visszaperelni.

A könyvet – amelynek tematikája jog és magyar irodalom, jog és világirodalom, valamint jog és képzőművészet fejezetekre oszlik – elméleti és gyakorló jogászoknak, joghallgatóknak és akár laikusoknak is ajánlják. Recenziómban arra próbálok választ kapni, miben és milyen módszerekkel járulhat hozzá a „jog és irodalom” kutatás a jogász kultúrához, a jogászság szakmai önértelmezéséhez.

Az első tanulmány (Horkay Hörcher Ferenc: *Jog és irodalom a keresztény-humanista nevelési eszményben*) lényegében a kiindulópontot fogalmazza meg. A jog és az irodalom – amíg az ideológiai háttér antik gyökerekből is táplálkozik, vagy arra visszautal – nem válik el teljesen egymástól. A jogi képzés elitképzés volt, a jogászképzésben részesültek egy része szépirodalmi műveket is írt. Berzsenyi, Kölcsey, Arany, Eötvös – jogi tanulmányokat folytattak. Ezen okra (is) visszavezethetően tematikai, nyelvezeti, érvelési hasonlóság állapítható meg politikai, jogi és irodalmi műveikben a 19. század második feléig. A klasszikus felfogás az ember képzésének antik ideájából vezethető le. A Cicero által megfogalmazott elképzelés szerint az önművelés, azaz az egyes képességeink csiszolása, kiművelése egymásra visszahatnak. Kialakul egy általános érzék, amit ízlésnek, gyakorlati bölcsességnek is nevezhetünk. Az önművelésnek hasznosnak kell lennie, közszolgálatinak, publikusnak, erényeket, igazságosságot közvetítőnek. A választani tudás képességének cselekedetekben kell megnyilvánulnia. Ez a klasszikus műveltség antik örökségének korunkban talán legfontosabb része. Minden alkalom, ahol az egyén működteti ezt az érzéket, hozzájárul a kifinomultságához, további fejlődéséhez. A jog és az irodalom az önművelés iskolájaként, annak részeként fogható fel, kölcsönhatásukban adják a jog művelőinek ún. klasszikus felfogását.

Horváth Attila Arany János balladáinak jogi eseteit elemző írása meggyőzően támasztja alá Arany sokoldalúságát, aki a zsrnaliszta, író, költő, műfordító szerepek mellett jegyzőként dolgozott (sőt bevételei növelése érdekében gabonával is kereskedett). Arany írásai – jogéletben szerzett tapasztalatainak eredményeképpen – jogtörténeti forrásoknak, idézett jogesetei pontosságuk okán dokumentációknak is számítanak. Balladáiban a kor jellemző jogintézményeivel, mára már nem ismert pertípusaival (pl. jobbágyi kötelezettségekre vonatkozó ún. homagiális perek, jog gyökösségi perek, amelyek egy-egy családnál akár száz-kétszáz évig is tarthattak), börtönviszonyaival is megismerkedhetünk. A tanulmányt elolvasva megerősíthetjük: az esztétikai réteget lefejtve, a szerző – sokszor családi háttérben gyökerező – szubjektív véleményétől elvonatkoztatva találhatunk irodalmi művekben jogtörténeti vonatkozásokat, amelyek kiindulópontul, adalékként szolgálhatnak, esetleg önmagukban is rekonstruálhatnak a jog területéhez tartozó jelenségeket.

Zombor Ferenc jogbölcseleti szempontok alapján vizsgálja Madách Imre *Az ember tragédiája* és *A civilizátor* című műveit. Alapkérdéseket fontolgat: mi a helyes jog fogalma, melyik a helyes társadalmi berendezkedés. Hogyan fejlődik a jog, okozatos törvények uralkodnak a társadalmi élet fejlődése során? Viszi a civilizáció előrébb az embert? Az elemzés elsősorban Kerényi Ferencnek és Moór Gyulának a témában tartott előadásaira hivatkozik, a két szerző gondolatmenetét végig követve adja meg a lehetséges olvasatot. Egy aktuális gondolatot emelnék ki, melyet a szerző a *Tragédia* kapcsán boncolgat: sok színen keresztül az Embert ért csalódások után vajon nem fogunk végleg visszavonulni a közügyektől és kizárólag a magánéletbe menekülni? Visszavonulásunk látszólagos csupán. Az ember nem tud politikai tevékenység nélkül élni, és Moór Gyulát idézve legyünk optimisták magunkat illetően: politikai tevékenységünk, eszményekért való lelkesülésünk mindaddig nem fog megszűnni, amíg azt a nagy természet megdermedése lehetetlenné nem teszi.

A szerző komoly részt szán a Madách életmű kevésbé ismert darabjának, *A civilizátor* című komédia-szatírának, mely szintén számos jogtörténeti és jog-összehasonlító adalékkal szolgál. Különösen figyelemreméltó ezek közül Madách jogi szimbólum használata, így a Bach rendszerben a magyar szokásjog és az osztrák jog szembeállítása, mint a gyakorlati társadalmi igények és attól elszakadó értelmetlen politikai és jogászai racionalizmus példája, vagy akár az egyszerre előre és hátra tekintető kétfejű sas, mint a kor igazságszolgáltatásának jelképe.

Falusi Márton *Esszé a jó kormányzásról* című írásának fő kérdései: mi a jó kormányzás – mi a „jó demokrácia”. Lehetséges, hogy a demokratikus döntéseknek a demokráciához semmi közük? Ki a demokrata – netán a tisztességes polgári életet élők tábora, akik céljaikat a demokrácia eszményének rendelik alá? Ilyen és hasonló, máig megválaszolatlan jogelméleti kérdéseket fejteget az esszé. Keresi a demokratikus döntések, mint mögöttes értékek és a „jó demokrácia” kritériumait, melyek együtt adhatják a jó kormányzást. Eötvös József *A falu jegyzője* című munkáját követve megfogalmazza, hogy a „jó kormányzás” olyan államberendezkedés, amely minden társadalmi feszültséget lecsillapít társadalmi osztályok és nemzetiségek között is. Leszögezi, hogy vannak formális és tartalmi kritériumai, egyik a másikat nem helyettesítheti, mint ahogy nem semlegesíthetik egymás hibáit sem. Keret, amelyben az emberi jogok és a népszuverenitás eszményének állandó harca zajlik. (Eötvös szerint egyszerre a kettő megvalósíthatatlan.) Az állam képtelen arra, hogy az egyén szintjén biztosítsa a szabadságjogokat; az egyenlőség kivitelezésében segíthet, de az egyén részére sem a megfogalmazást, sem a megvalósulást nem biztosítja. Ebben nem a politika, nem a sajtó nyújt segítséget az egyénnek, hanem az irodalom. Így – fiktív szereplőkön keresztül – megmutatható a közjó, közerkölcs, helyes államcél és a demokratikus értékrendszer is. Az alkotmányok és a művészetek is eszméket valósítanak meg – politikai közösségek eszméit. Amikor a politikai változások megtörténnek, a művészet nem reagál azonnal, hanem megvár egy megállapodottabb korszakot. Az irodalom nem pionír Eötvösnél, hanem az államélet stabilizátora. De mi a helyzet a gyakorlattal? Önmagában a szabadságjogok formális garantálása nem jelenti azok érvényesülését, nem jelenti a gyakorlatban megjelenő csalárdságok, önkormányzati szinten megvalósuló személyi összefonódások trükkjének kivédését. Hiába az uralkodó eszmék jogi lecsapódásai – ezek csak hozzájárulnak, nem pedig biztosítják a jó kormányzást. Annak ugyanis szociológiai alapjai is vannak. Véggöveztetés: az önkormányzat, az állam, ha züllött, nem lehet a szabadság bástyája. A jó kormányzás értékei a kivételességből származnak: a méltányosságból, a bírói mérlegelésből, a hatalom önkorlátozásából. A szerző véleménye szerint „Európa új hitét demokráciának hívják, miközben fogalmunk sincs, hogy az mit jelent.” A szerző szerint talán egy diszkurzív tér, ahol az összetartó elem a tolerancia, ahol

különböző értékek, érdekek összeütközhetnek. És ahol nem az eszmék megvalósítása a lényeg, hanem a folyamatos érvelés.

Fekete Balázs gondolatait kiemelt szimpátiával fogadtam. A sorozat korábbi kötetében (Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Könczöl Miklós (szerk.): *Iustitia kirándul – Tanulmányok a jog és irodalom köréből*, Szent István Társulat, Budapest, 2009.) is olvastam egy tanulmányát. Okfejtése arányos, harmonikus, és meg akarja győzni az olvasót. Sikerral. Érveket hoz fel, amelyeket szakaszosan adagol, így nem hagyja kielégületlenül a laikusokat sem, hogy miért jó és hasznos irodalmi műveket jogi szempontok alapján elemezni. Aki szemezgetni akar az írások közül, annak feltétlenül ajánlom elolvasásra. A kiinduló tézis: a modern jog működtetői és érvényesítői számára a jog eszköz és gyógyír a felmerült problémák megoldására. Fekete Balázs munkájában ezt a mai jogéletben jellemző hozzáállást veszi vizsgálat alá. Mintegy szemléltető eszközként hozza, hogy bizonyos irodalmi műveknek létezik olyan valóságreferens olvasata (az irodalmi, esztétikai réteg leválasztása után) amelynek segítségével a modern jogról többet tudunk meg, mint ha jogtudományi folyóiratot olvasnánk. Ez egy olyan meggyőző érv, amelyre a jog és irodalom műfajnak szüksége van. Fekete Balázs két kiemelkedő darabot vesz elő a szociográfiai irodalomból: Illyés Gyula *Puszták népe* és Féja Géza *Viharsarok* című művét. A modern jog Max Weber által felállított konstrukcióját mutatja be, mely gondolkodásmód beépült a jogászai gondolkodásmódba, oktatásba. A modern jog legfőbb jellemzői ezek szerint: előre lefektetett eljárásjogi, anyagi szabályok, magas fokú kiszámíthatóság, értéksemlegesség, rendszerszerűség. A jogi döntés nem más, mint „elvonat jogi tételek alkalmazása egy konkrét tényállásra”. „E jogtételekből a joglogika segítségével minden esetre levezethető egy jogi döntés”. A rendszer hézagmentes, „ha valamit jogilag racionálisan nem lehet létrehozni, az jogilag nem is lehet releváns”. Az emberi cselekvések vagy jogtételek alkalmazásai, vagy jogsértések.

A szerző mintegy ellenpólusként felhívja a figyelmet a szociográfiai irodalomra, amely árnyalhatja a képet és a valósághoz közelebb álló tényállást eredményezhet. Felteszi a kérdést, hogy ezek a művek egy az egyben felhasználhatóak-e kutatás céljára, hiszen egyáltalán nem egyértelmű, hogy a számos irodalmi eszközt felvonultató írások önmagukban alkalmasak-e jogi következtetések levonására. A tanulmány rávilágít arra a dilemmára is, hogy a valóságreferens olvasathoz a líraiság hozzátartozik-e, vagy feltétlenül szükséges azt lehántanunk. Fekete Balázs felhívja a figyelmet, hogy a líraiság fontos is lehet, mert az értelmi megismerés mellett felkínálja az érzelmi azonosulást is, és az olvasó tudattalanját is megérintheti archetipikus képek formájában, de az értelmi megismerés elegendő a jogtudományi tevékenységhez, így ott törekedni kell az ezt meghaladó jelentésrétegek mellőzésére. Fekete Balázs az ún. pusztai alkotmánnyal foglalkozik, amelyből – amellett, hogy az uradalmi cselédség jogfelfogását jelenti és ez jogtörténeti adalékokkal szolgál - egy szimbólumot alkot. A pusztai alkotmány minden, ami a modern jogon kívül van: rítusok, nemi közösségiség, egy közösség eltérő szokásai. Ehrlich szavaival élve: az élő jog. Ez az élő jog alakult ki a szerződések diszpozitív szférájában: ez a gyakorlat által lépésről lépésre kialakított jog. Azért fontos, mert valójában ezek a szerződések szabályozzák a tényleges gyakorlatot, amely képes gyorsan változni, felvéve a gazdaság ritmusát. Speciális, mert aszimmetrikus helyzeteket szabályoz. Nem mellérendelt, egyenrangú pozícióban lévőket, ahogy a törvénykönyvek idealizálják, hanem alá-fölérendeltek (pl. a cselédek munkaideje – ebben el lehet térni a vidék szokása, vagy a gazdaság rendje alapján). Ide tartoznak az ún. házitörvények is (aszimmetrikus pozíció, közösségiesség, kiszolgáltatottság, periférikus vidéki környezet, hatalmi viszonyok). Szemléletesen ír a jogérvényesítés szocio-kulturális lehatároltságáról, arról, hogy a jogok és kötelezettségek arányossága fontos a „Pesti Curián”, de nem érvényesül az Alföld mindennapjaiban. Más a törvény és annak közigazgatási érvényesítése. Kell hozzá anyagi függetlenség, egy szellemi szint. És nem létbizonytalanság. Azaz: ma sem menekülhetnek a jogászok a szerződések szintjén (sem) a fogalmi

mennyországba. A lakosság legvédtelenebb rétege ma is kiszolgáltatott a jogérvényesítés terén.

Nótári Tamás: *Tényállás és szónoki narratíva Cicero Pro Cluentiójában* című írása az Aulus Cluentius Habitus vádlott ellen folyó büntetőügyben tartott cicerói védőbeszédet elemzi. A vád két részből áll: egyfelől Cluentius mostohaapjának Statius Albius Oppianicus megmérgezése, másfelől egy nyolc évvel korábbi bírósági vesztegetési ügy, melynek tárgya éppen az Oppianicus által Cluentius ellen elkövetett mérgezési kísérlet vádjára volt, és amelyben Oppianicust el is ítélték, a jelen vád szerint éppen azért, mert Cluentius megvesztegette a bírakat. A beszédet saját korában is a „jól felépített szónoki stratégia” iskolapéldájának tartották. A tanulmányból pontosan megismerhetjük a retorika mesterének tartott Cicero által alkalmazott szónoki stílusnemek ötvözését, és kora politikai viszonyait is. Érdemes elolvasni, eredményeit alkalmazni. Cluentiust felmentették...

H. Szilágyi István és Szilágyi Artúr Agatha Christie világát bemutató írása elsősorban büntetőjogi adalékokkal szolgál. A modern jogászok és igazságszolgáltatás szerint a történeti tényállásokban rögzített bűnügy a gyilkossággal kezdődik. Holott ott végződik. „A történet jóval hamarabb elkezdődik. Olykor évekkel ezelőtt. Mindazon okokkal és eseményekkel, melyek egyszer csak bizonyos embereket egy bizonyos időben, s egy bizonyos helyen összehoznak.” – írja az idős detektív hölgy. A szerzőpáros szerint ezek a krimik a közép- és felsőosztály kritikáját adják. Erkölcsüket veszik vizsgálat alá. Azokét, akik a tisztességes ember viselkedési formái mögé bújnak. Életük színlelés, a tisztas látszat fenntartása. A félresikerült házasságok sokszor melegágyai a bűnügyeknek. A kiszolgáltatottságból, megaláztatásokból eredő bűncselekmények elsődlegesen a gyilkosságok, de – számomra meglepően – ezt követi gyakoriságban a lopás büntette. A regények szereplőinek neme és státusza is szimbolikus jelentéssel bír. A jog és a sokszor csődöt mondó nyomozati szervek képviselik a férfitársadalmat, a detektívek a női megérzést. Agatha Christie az önmagával elégedett, sikeres nő megélt tapasztalatát közvetíti írásaival. A szerzők talán ezért tették fel a címben a kérdést: miért nem olvassák a feministák Agatha Christie-t?

Paksy Máté *Így irtok én. Artúr, Yossarian, Kenny – avagy a jog normativitásának paradoxonai* című írásában és Nagy Tamás *A jog szövege Hajnóczy Péter A fűtő című elbeszélésében* című tanulmányában az alapgondolat közös: az életet olvassuk úgy, mintha fikció volna, a fikciót, mintha élet volna. Egy részleteiben idézett jegyzőkönyv (Hajnóczy ellen 1964-ben izgatás miatt emeltek vádat és ennek a jegyzőkönyvből is közöl a szerző részleteket) és egy büntetőjogi fejtegetésektől megszabadított ítélet szövege egy potenciális elbeszélés. A főhős, Kolhász Mihály harmincegyéves kazánfűtő megszólalásai olyan jellemző köznyelvi automatizmusokból épülnek fel, melyek a kor propagandisztikus és bürokratikus szófordulatait idézik. Analógiával élve minden ítélethez egy elbeszélés is tartozik. Az elbeszélések és jogi szövegek kultúraspecifikusságok révén összetartoznak. Paksy Máté fiktív iratokkal foglalkozik, mivel véleménye szerint az irodalmi művek is fikciók és fikciókkal foglalkoznak. Továbbmegy Nagy Tamás kontextualizált, valóságtól, szerzőtől befolyásolt megállapításain. Írásai „meg sem kísérlék, hogy hogy valóságosak legyenek”, ugyanakkor a hatvanas, hetvenes évek magyar jogtudományi irodalmának stílusában íródtak. A realista irodalom nem a jog valósága – a szerzői élettörténet, a kontextus csak kijelölnek egyet a lehetséges olvasatok közül, sokszor egyetlen jelentést erőltetve ránk. A jogi és irodalmi szövegek dekontextualizációja ajánlott. Nincsenek kötelező, de még kijelölt lehetséges olvasatok sem. A szerzői intenció irreleváns. Paksy a *freestyle* kortárs hangjaként egyedülállóan tér ki arra, hogy ne csupán a magas művészetben gondolkodjunk, hanem forduljunk a populáris kultúra, kultúránk felé is. A tanulmány újszerű gondolkodásmódja számomra új perspektívákat nyitott meg a saját korunk termékeivel kapcsolatban. A berlini *Altes Museum* homlokzati oszlopsorán évekig olvashattuk Maurizio Nannucci olasz képzőművész fényinstallációját – *all art has been contemporary*. A képzőművészet, a design

mellett a jogtudományban is működhetnek sikeresen hipermodern törekvések. A fikciók, mint az alapul szolgáló szövegek teljes egészükben jelennek meg, az apróbetűs, háttérbe szoruló szerzői magyarázószöveg számomra képileg is megjeleníti a jog és irodalom irányzat számomra legtalálhatóbb attitűdjét.

A könyv illusztrációjaként Szilágyi Artúr fotóit láthatjuk, sajnos a nyomtatás szerény minősége miatt néha gyengébb minőségben. A gyűjtés eredeti ötlet, maga nemében egyedülálló. Magyarországon található Iustitia szobrokat mutat be, köztük az utóbbi évtized alkotásait, így a Békéscsabai Városi Bíróság kertjében, a Szegedi Ítéltábla épületében, végül Győrben az új Ítéltábla épülete előtt található szobrokat. A szobrok történetéről, a megszemélyesítés eszközeiről, alkotóiról szintén egyedülállóan Takács Péter *Iustitia-ábrázolások hazai nyilvános terekben* című munkájában ír. Személyes véleményem a sokakat megosztó legújabb alkotásokkal kapcsolatban: az igazságosság, mint örök erény 21. századi megfogalmazásának erőltetése (egyben erőtlensége) kortárs eszköztár hiányával párosulva.

Kiss Anna *Bűnbe esett festmények* című írásából megismerhetjük a festmények azonosításának szakértői folyamatát és két híres képzőművészeti ügyről olvashatunk. Az egyikben, a Vermeer-képet festő Meegeren hamisítónak minősül, a másikban az alvó Cupido szobrot antiknak tetszőre „igazító” Michelangelo az antikvitáson is győzedelmeskedő művésznek. Az esetek kapcsán a szerző érdekes, vitákra is alapot adó kérdéseket vet fel: élhet önálló esztétikai életet egy tökéletes másolat? Hol a határ a hamisítás és az utánzás közt, hiszen mindkettő „két világ polgára (...) a művészeti hagyományé és a saját világáé (...)” A tanulmány éppúgy tartalmaz érdekes, jogi eljárásokban is hasznos szakértői információkat, mint amennyire szórakoztató.

Összességében a könyv első olvasatra úgy tűnhet, hogy előadások esetlegesen összefűzött, lazán szerkesztett gyűjteménye. Előre szól, hogy nem fog érvelni maga mellett, ugyanakkor kinyilvánított célja a jog klasszikus felfogásának „visszaperlése”. Kiáltványjellegű érveik ugyan nincsenek, de rávezetik az olvasót magára a problémafelvetésre, miszerint irodalmi és jogi szövegeket érdemes olvasni, búvárolni. Az elemzések magukban meggyőzők, s az olvasó könnyedén belátja, hogy sokszor nem is irodalmi szöveget olvas, hanem potenciális vádiratot akkor is, ha nem akarja. De megtapasztalhatja azt is, hogy egy tényállás, vagy szerződés az irodalomtudomány eszközeivel is elemezhető. Belátja, hogy a jogi munkában is használnia kell a képzelőerejét, a racionális gondolkodás, írás, szerkesztés, szövegkomponálás és tényállás felállításról nem is beszélve. Érdemesnek találnék bevetni minden érvet az irányzat mellett. Szükség lenne a tanítására, gyakorlására a képzés minden szakaszában – s még utána is. Ez nem azt jelenti, hogy mindenkinek kötelező, de az elhivatottaknak muszáj. A jellemzően pragmatikus pedagógia és a kétkedők próbálják ki.